

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

Олександр Маркович БАНДУРКА,
доктор юридичних наук, професор, академік
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, президент
Кримінологічної асоціації України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
відповідальний секретар Кримінологічної асоціації
України (Харківський національний
університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ПОДОЛАННІ КРИМІНАЛІЗМУ

Проаналізовано сучасний стан системи протидії злочинності в Україні. Визначено її перспективи та проблемні моменти розвитку. Запропоновано комплекс економічних, соціальних, ідеологічних і виховних заходів подолання криміналізму в сучасному суспільстві.

Ключові слова: злочинність, протидія, заходи, вплив, контроль, структура.

Постановка проблеми. Коли йдеться про протидію злочинності, провідне значення в цій діяльності надається загальнодержавним заходам, покликаним кардинально вплинути на злочинність у цілому.

У спеціальній літературі з проблем кримінології вчені виділяють загальносоціальні заходи кримінологічної профілактики, виходячи з такого критерію, як ознака цілепокладання [1, с. 17–19; 2, с. 101–108]. Тут називаються заходи, які володіють можливостями реалізувати антикримінальний потенціал суспільства в цілому й усіх його інститутів. Особливість їх полягає в тому, що має відбуватися ненаправлений вплив на кримінологічні детермінанти в процесі прогресивного розвитку суспільства, коли одночасно вирішуються соціальні й інші глобальні завдання і попутно досягаються антикримінальні цілі. Останніми називаються усунення, обмеження та локалізація суперечностей, диспропорцій і кризових явищ, що живлять і відтворюють злочинність [3, с. 23–25]. Автори поділяють цю наукову позицію, що вказує на важливу закономірність процесу протидії злочинності. Спираючись на цей підхід, можна оцінити роль загальнодержавних заходів у зазначеній сфері. Із цього приводу слід указати, що перетворення, які відбулись на пострадянському просторі, серед іншого і в Україні, істотним чином змінили кожен групу зазначених заходів. Необхідно визнати, що в сучасних умовах ці заходи не чинять істотного впливу на стратегію й тактику протидії злочинності.

Отже, **метою** написання цієї статті є встановлення причин виникнення ситуації, що склалась, а також розробка пропозицій, які, з авторської точки зору, здатні зрушити з місця процеси ефективізації загальносоціального кримінологічного впливу.

Виклад основного матеріалу. Реалізована в Україні непряма стратегія протидії злочинності не призвела раніше й не призводить зараз до підвищення або ж до відповідного забезпечення належного рівня безпеки населення. Це пов'язано з тим, що у широких верств населення погіршуються житлові умови й харчування; молодь не отримує необхідної освіти та професійної підготовки, більше того, відродилася соціальна проблема у вигляді безпритульних дітей; спостерігаються безробіття й погіршення пенсійного забезпечення; у сферу дозвілля почав інтенсивно вторгатися кримінальний бізнес, що експлуатує людські вади; істотно знизився рівень соціальної реабілітації осіб, звільнених із пенітенціарних установ; у занепаді перебуває робота по залученню громадськості до боротьби зі злочинністю. Усе це явно не сприяє якісному контролю над такою патологією, як злочинність, і здійсненню ефективної боротьби з нею. Тому потрібна активізація загальнодержавних заходів із протидії злочинності, адже і її масштаби й темпи поширення призвели до того, що ця проблема набула державного характеру, оскільки почала виступати загрозою засадам суспільства й нації.

Економічні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Їх сенс полягає в тому, що вони повинні спрямовуватись державою на розвиток економіки. Це в підсумку має створювати передумови для належного розвитку всіх сфер суспільного життя, що заважають ставанню людей на кримінальний шлях, пов'язаний із бізнесом, а також розвитку в суспільстві такої соціальної патології, як злочин.

Заведено вважати, що підвищення рівня життя населення, забезпечення його зайнятості, належні побутові умови й можливість нормально харчуватися можуть певним чином перешкоджати злочинності. У радянський період цей бік життя суспільства мав збитковий характер, тому реформи зустріли підтримку населення країни. Однак кардинальні перетворення в економіці змінили ситуацію тільки для незначної частини населення країни, й одночасно виникла суперечність, обумовлена майновою нерівністю.

Не можна не сказати і про те, що не досягнуто важливих успіхів в економіці, оскільки не відбулося оновлення основних засобів виробництва. Більше того, багато підприємств припинили своє існування, а аграрний сектор перебуває в стані глибокої кризи. Інтенсивно експлуатуються лише природні ресурси країни. Тому цілком закономірно, що економічні заходи, покликані опосередковано протидіяти злочинності, не досягають відповідного результату.

Слід згадати і про те, що побічний кримінальний результат почали викликати економічні заходи з розвитку підприємств, що виробляють алкогольну продукцію. Відмова від державної монополії у цій сфері породила незаконне підприємництво, що викидає на ринок неякісний, а часом і небезпечний для життя алкоголь. Парадокс полягає в тому, що боротьба з алкоголізмом і пияцтвом в 80-ті роки минулого століття спричинила зростання самогонваріння, а зняття обмежень на споживання спиртного й інтенсивне його виробництво в недержавному секторі призвели до ще масовішої алкоголізації населення. За рівнем споживання алкоголю Україна регулярно потрапляє до першої трійки країн, де він є найвищим. Так, за офіційними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кількість споживання алкогольних напоїв на рік в Україні збільшилась із 3 літрів (спирту на одну людину) до 8–9 літрів, починаючи з 2006 року [4]. При цьому за результатами 2017 року Україна посіла друге місце у рейтингу найбільш питущих країн Європи [5]. Водночас це сприяє і поширенню злочинності, адже зараз знято моральні заборони, і людина, зіткнувшись із різними негативними проблемами, стала більш вільною у виборі способів їх вирішення. Тим більше, що їй зараз більшою мірою доступні як алкоголь, так і зброя.

Особливо слід підкреслити, що в Україні отримало свій розвиток кримінальне підприємництво. Ця діяльність має і суто національний характер, оскільки весь виробничий ланцюжок може здійснюватись на єдиному, не розділеному кордонами просторі. Однак це не виключає міжнародну кооперацію в цій сфері, яка передбачає контрабандну доставку заборонених товарів в Україну та їх поширення. У результаті цього за роки економічних перетворень не були створені перешкоди для незаконного бізнесу. Більш того, впровадження ринкових відносин сприяло становленню та розвитку бізнесу.

Проведений авторами контент-аналіз дозволяє вказати на перелік економічних заходів, які могли б в опосередкованій формі протидіяти такому системному явищу, як злочинний бізнес:

- посилення соціальної орієнтації економіки, стимулювання ділової активності людей і їх зацікавленості в результатах праці, розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна й інвестиційна стратегія, зміцнення національної валюти та всієї фінансової системи, зменшення сили дії таких явищ, як бідність і безробіття;

- підтримання пропорцій у формі таких співвідношень, як доходи найбагатших і найбідніших, за яких виключаються антогонізація соціальної структури за рахунок значного збільшення частки населення, що живе за межею бідності, та його люмпенізація;

- нейтралізація криміногенних наслідків функціонування економічної сфери на макрорівні (оздоровлення економіки країни в цілому, економічний захист найменш забезпечених верств населення за допомогою введення науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму) та на мікрорівні (пільги й допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації);

- підвищення рівня життя найбіднішого населення, скорочення розриву між найбільш і найменш забезпеченими верствами;

- розвиток виробництва на основі сучасних технологій, справедливий перерозподіл власності, зниження інфляції, вдосконалення розподільчих відносин;

- стабілізація економіки, зменшення ступеня диференціації населення за рівнем доходів, забезпечення прожиткового мінімуму для незабезпечених верств населення;

- забезпечення пріоритету легальної економічної діяльності;

- економічне стимулювання добровільності відмови від злочинної економічної діяльності;

- компенсація збитків жертвам злочинів.

Оцінюючи цей перелік загальнодержавних заходів, слід указати, що правоохоронні органи, безперечно, можуть виявляти фактори, що зумовлюють кримінальний бізнес, проте лише вибірково, обмежено, час від часу. Що ж стосується окреслених заходів, то їх особливість полягає в тому, що вони виходять за межі кримінологічної діяльності. Будучи складовою частиною суспільної практики взагалі вони лише за наслідками взаємодіють із системою контролю за злочинністю. На думку автора, вирішення завдання профілактичного впливу на динаміку, структуру та причини злочинності в цілому вимагає комплексного підходу. Тому цілком закономірним кроком на рубежі тисячоліть бути заходи, спрямовані на створення Координаційного комітету по боротьбі зі злочинністю як спеціального координуючого центру в цій сфері, який матиме можливості вирішувати в плані протидії злочинності всі ієрархічно пов'язані між собою проблеми, тобто реалізовувати і заходи соціальної, і власне кримінологічної профілактики [6, с. 5–9].

Автори вважають за доцільне висловити особливу точку зору на концепцію загальнодержавних заходів протидії злочинності. Її специфіка

полягає в тому, що існують дві взаємопов'язані між собою проблеми: з одного боку, злочинність, а з іншого – протидія їй. Безумовно, вони утворюють системне явище, вплив на яке має бути цілком відповідним. Тому загальнодержавні заходи можуть результативно впливати на зниження криміногенних ризиків заходів, здійснюваних органами кримінальної юстиції. У цьому плані доречно нагадати прописну істину, що в кожному конкретному випадку необхідно визначати межі можливого та допустимого використання того чи іншого засобу запобігання, а також переваги застосування того чи іншого засобу в цей час і в цьому місці [7, с. 166–169].

Ідеологічні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Коли йдеться про ідеологію, то маються на увазі різні ідеї та погляди політичного, правового, філософського, морального, релігійного й естетичного характеру. Як правило, вони виражають інтереси соціальних груп або класів, зокрема політичних партій, що представляють ці класи [8, с. 485].

Коли йдеться про протидію злочинності, до заходів, що можуть чинити відповідний вплив на це соціально-правове явище, відносять і заходи ідеологічного характеру. У сучасних умовах вони можуть формувати у членів суспільства морально-етичну свідомість на базі загальнолюдських цінностей, обмежувати негативний вплив на поведінку людей стандартів масової культури за допомогою її диференційованого споживання, виправляти моральні деформації в осіб з відхиленнями поведінки за допомогою індивідуально-виховної роботи.

Однак не все так просто. Принциповий момент полягає в тому, що в суспільстві можуть панувати або певна ідеологія, що позитивно впливає на його розвиток, або ідеологічний плюралізм, однак суперечності між ідеологіями різних класів і соціальних груп не тягнуть за собою антагоністичних суперечок. Для сучасного українського суспільства транзитного типу якраз є характерною ситуація ідеологічної багатоманітності. Через це спостерігається їх протиборство між собою. Різні ідеології проявляють прагнення конкурувати, а часом і пригнічувати одна одну. Безперечним є те, що в сучасних умовах в Україні ідеологія лібералізму в її соціально-детерміністському варіанті прагне домінувати над лівим політичним спектром суспільства. Однак обидві ці ідеології головним чином негативно ставляться до злочинності, обстоюючи ідеї боротьби з нею. Разом із тим форми цієї боротьби у представників зазначених ідеологій відрізняються певною специфікою. Якщо представники лівих ідей висловлюють непримиренне ставлення до криміналізму як такого, то представники ліберального напряму допускають диференційований підхід до протидії злочинності. Тут мається на увазі модель декриміналізації деяких видів злочинів. З урахуванням цього у структурі державної влади завжди існує дилема вибору й визначення спрямованості державної політики у сфері протидії злочинності. Ідеологічні заходи у зв'язку з цим виконують неоднозначну

роль у протидії злочинності, оскільки дуже важко прогнозувати, наприклад, ті наслідки, які можуть настати внаслідок ліберального підходу до цієї проблеми.

На думку авторів, домінування на державному рівні тієї чи іншої ідеології, наприклад такої, що передбачає лібералізацію ставлення до злочинця певного типу, опосередковано впливає на всі інші заходи загальносоціального та спеціального характеру, що здійснюються державою з протидії такій соціальній патології, як злочинність. Зокрема, рішення легально продавати наркотичні засоби в аптеках створює передумови для більш результативного контролю за ринком збуту наркотиків, дозволяє виявляти, враховувати й надавати медичну допомогу споживачам зазначених речовин. Перш за все це може відбитися на підвищенні ефективності боротьби з наркоманією. Однак тут можуть виникати і проблеми іншого ґатунку, оскільки можна прогнозувати і значне збільшення кількості осіб, які, почавши з уживання легких наркотиків, можуть перейти до важких. У свою чергу, це може призвести до стимулювання наркобізнесу. На наше глибоке переконання, користь від заборони на легальне вживання наркотичних засобів не піддається жодному сумніву, оскільки загравання з таким явищем, як наркоманія, може завдати шкоди добробуту та безпеці людей. Важливим є поєднання кримінально-правового впливу на наркозлочинність із заходами, спрямованими на антинаркотичну пропаганду й на профілактику наркоманії.

Виховні заходи, покликані впливати на протидію злочинності. Цей вплив покликаний не допустити або подолати негативні стереотипи поведінки, а також сформувати у людини лінію поведінки на основі таких позитивних етичних категорій, як совість, порядність в почуття обов'язку, адже ці моральні якості детермінують правослужняність і повагу до закону. Для протидії злочинності важливе значення мають підтримка розвитку освіти та культури в суспільстві, збереження й розвиток духовно-моральної спадщини, оскільки існує чітка залежність між освітнім і культурним рівнем людей, їх вихованістю та ризиком вчинення злочинів.

Окремі кримінологи часом говорять не про виховні, а про психологічні заходи протидії злочинності [9, с. 23–26]. Однак зміст останніх розкривають з посиланням на термін «виховання», яке має забезпечити в суспільстві формування уявлень і почуттів, що можуть відіграти антикриміногенну роль. Так, вони вказують на необхідність виховання у людини солідарності з кримінально-правовими заборонами, профілактичної активності й довіри до правоохоронних органів. Важливе значення, на їхню думку, може відіграти інформування про способи зниження кримінальної активності та про негативні наслідки порушення кримінально-правових заборон.

Переконані, що в сучасних умовах виникла потреба розробити нові підходи до проблеми протидії злочинності, коли до вирішальних засобів кримінологічного впливу мають потрапити правосвідомість і некаральний вплив. Так, правова свідомість є тим видом психічного відображення

навколишньої дійсності, який передбачає певне, а саме правове оформлення суспільних відносин цієї дійсності. Ця проблема – предмет самостійного дослідження. Ми ж вважаємо за необхідне зазначити, що людина, будучи соціальною істотою, повинна відчувати на собі відповідний виховний вплив. При цьому належне моральне виховання неминуче пов'язується з антикримінальним вихованням.

Важливим аспектом цих заходів є виховання підростаючого покоління, коли в школі, в навчальних закладах, а потім і в цілому в суспільстві громадянам прищеплюються навички поведінки, покликані забезпечувати реалізацію правослужняної лінії дій, а також інші позитивні прояви в різних сферах життя. Ці питання слід розглядати в єдиному контексті з формуванням орієнтації на здоровий спосіб життя. Тому в межах шкільного навчання повинні реалізовуватись спеціальні програми навчальних дисциплін профілактичного спрямування. Інший виховний вплив на школярів має здійснюватися в межах позакласної роботи. Важливе значення має і наукове забезпечення цього напрямку, що створює передумови для ефективної організації заходів профілактики.

Не можна не визнати, що в сучасних умовах культивується антивиховання, коли криміналізму надається статус особливої субкультури. Через це відповідні моделі та стереотипи поведінки стають обов'язковим атрибутом зустрічей, вечірок, дискотек і концертів модних музичних груп. Небезпечним є і те, що до процесу антивиховання почали підключатися і засоби масової інформації, де з'являються матеріали, що в прямій або непрямій формі пропагують кримінальні форми поведінки. Наприклад, це публікації та виступи на користь повної або часткової легалізації наркотиків [10]. Непрямий вплив на населення проявляється в тому, що на регіональному рівні в його свідомість повсюдно впроваджується гасло про право на самовираження, захист власної позиції у будь-який спосіб.

Підбиваючи **підсумок**, слід зазначити, що в Україні умови транзитного періоду чинили певний вплив на процес організації та здійснення відповідного кола заходів, що утворюють систему протидії злочинності, де дестабілізація економіки та проблема адаптації ринкових відносин послабили дію загальнодержавних превентивних заходів, а також потурали розвитку кримінального підприємництва й занепаду правової свідомості людей. Ідеологічне різноманіття зумовило пропагування ліберального підходу до протиправної поведінки, що не має однозначної оцінки в плані протидії. Виховні заходи антикримінальної спрямованості зіткнулися з антивихованням у цій сфері, особливо в молодіжному мікросередовищі. Це вимагає оптимізації загальнодержавних заходів соціальної профілактики, адже в цьому випадку більш ефективно здійснюватимуться і заходи, що безпосередньо впливають на злочинність.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.

2. Гладкова Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. 2014. № 7. С. 101–108.

3. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : НЮАУ, 2011. 120 с.

4. Ежегодное потребление алкоголя, литры чистого спирта на человека, население возрастом 15+ лет // Европейский портал информации здравоохранения : Официальный веб портал Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения. URL: https://gateway.euro.who.int/ru/indicators/hfa_426-3050-pure-alcohol-consumption-litres-per-capita-age-15plus/visualizations/#id=19443&tab=table (дата звернення: 05.01.2019).

5. Україна вийшла на друге місце в рейтингу найбільш п'ющих країн / Суспільство. *Business UA*. URL: <http://businessua.com/suspilstvo/43068ukraina-viishla-na-druge-misce-v-reitingu-naibilsh-pyuszh-krain.html#> (дата звернення: 05.01.2019).

6. Блажівський Є. Координаційна діяльність органів прокуратури України у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 2. С. 5–9.

7. Гладкова Є. О. Забезпечення прав і свобод особи при здійсненні запобіжного впливу. *Харківський національний університет внутрішніх справ в системі підготовки кадрів України* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2014. С. 166–169.

8. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

9. Веприцкий Р. С. Общий анализ методов и способов противодействия организованной преступности. *Leges et Vita*. 2015. № 6 (282). С. 23–26.

10. Марихуана з салом: чи легалізують в Україні легкі наркотики? URL: http://ukropnews.com/news/Marihuana_z_salom_chi_legalizuyut_v_Ukraini_legki_narkotiki_25007.html (дата звернення: 11.01.2019).

Стаття надійшла до редакції 12.01.2019.

Александр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины, президент Криминологической ассоциации Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина);

Алексей Николаевич ЛИТВИНОВ,

доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины, секретарь Криминологической ассоциации Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина)

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ПРЕОДОЛЕНИИ КРИМИНАЛИЗМА

Проанализировано современное состояние системы противодействия преступности в Украине. Определены ее перспективы и проблемные моменты

развития. Предложен комплекс экономических, социальных, идеологических и воспитательных мер преодоления криминализма в современном обществе.

Ключевые слова: *преступность, противодействие, меры, воздействие, контроль, структура.*

Oleksandr M. BANDURKA,

Doctor of Law, Professor,

Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine,

President of the Criminological Association of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor of Law, Professor,

Honored Worker of Education of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ROLE OF THE STATE IN OVERCOMING THE CRIMINALISM

The current state of the system of crime counteraction in Ukraine has been analyzed. Its perspectives and problems of development have been determined. A complex of economic, social, ideological and educational measures to overcome criminalism in modern society has been offered.

Key words: *crime, counteraction, measures, influence, control, structure.*